

Система уроків з вивчення повісті Віктора Близнеця "Звук павутинки"

Анатолій Ситченко,

доктор педагогічних наук, професор
Миколаївський національний університет
імені В.О. Сухомлинського

Коротко про митця. Романтичність, ліричність — невід'ємні риси української літератури. Непотворний світ дитинства — старт у майбутнє життя дорослих. Дивовижність і краса світу, вміння відкрити його для себе (образ звуку павутинки). Образ допитливого і здібного хлопчика Льоньки, його мрії й фантазії. Значення у творі образу вченого Адама, його трагічної історії.

ТЛ: підтекст (прихований зміст)

У статті подається варіант технологізованого вивчення епічного твору в 6-у класі.

Ключові слова: актуалізація опорних знань, підготовча робота, первинне читання й аналіз твору, сенс реальних і придуманих образів, підтекст твору, жанрово-стильові ознаки повісті, підсумкова робота, орієнтовна основа розумових дій.

Актуальність пропонованого матеріалу зумовлюється оновленням навчальних програм з української літератури в загальноосвітній школі й недостатнім їх методичним забезпеченням. Водночас різні варіанти вивчення художніх творів розширюють педагогічні ініціативи розвитку читацьких інтересів і пізнавальних можливостей школярів.

Матеріал підручника дає змогу здійснити на початку вивчення повісті Віктора Близнеця "Звук павутинки" актуалізацію опорних знань — за допомогою рубрики "Пригадай!", а також мотивацію навчання — за допомогою іншої статті — під назвою "Подумаймо разом" [2: 162]. Ці елементи сучасного уроку забезпечують зв'язок виучуваного твору з читацьким та чуттєвим досвідом шестикласників і становлять передумови для сприйняття довідки про письменника та окремих яскравих епізодів із його життя.

Короткі відомості про митця можемо подати дозвано: на першому уроці досить стислої довідки про нього, на наступних — варто розповісти яскраві уривки біографічного змісту. Не обійдемо увагою й той факт, що родом Віктор Близнець із прадавнього південноукраїнського степу — опоетизованого образу України. Відомо ж бо: любов до батьківщини зростає із замилювання її красою. Запитаємо в учнів, чи звертав коли-небудь хто з них увагу на чарівність нашого Дикого степу? Чи швидко вони знайдуть слова, щоб передати його вишукане багатство, показати скарбницю нашої землі?

Доречно навести уривок хоча б з роману Ю. Яновського "Вершники" (новела "Дитинство"), в якому замальовується чудова деталь портрета України — Степ. Учням пропонується простежити, як засобами слова можна передати красу й багатство нашої землі. Наприклад:

"...степ простелявся перед ним, як чарівна долина, на якій пахне трава, пахнуть квіти, навіть сонце пахне, як жовтий віск (ось візьміть лишень потримайте на сонці руку й понюхайте її!). І скільки всіляких ласощів росте на степу, яких можна попоїсти, і потім приблука-ти до батька, що пасе ватагу панських овець, мов вийсько, а батько дасть шкоринку з хліба й маленьку цибулинку та солі до неї".

Віктор Близнець згадував: "Такий трепет охопив мене пізніше, коли я прочитав Ю. Яновського, його

епічних "Вершників", де сказано про наш (про наш!) Компаніївський степ. Про наш буденний степ — і так велично!" [4: 10] Звичайно, такий краєвид наповнює душу любов'ю до рідної землі, викликає інтерес до її таємниць:

"І хочеться знати, куди падає сонце, кортить дійти степом до краю землі й заглянути у прірву, де вже чимало назбиралося погаслих сонць..."

Це сприятиме утримуванню й посиленню емоційної уваги учнів до особи автора твору, що ви-вчається упродовж кількох уроків. Зважаючи на значною мірою химерний світ повісті В. Близнеця "Звук павутинки", що непросто піддається відтворенню в учнівській уяві, фрагменти твору варто прочитати переважно у класі.

У підручнику-хрестоматії послідовно розгортаються п'ять фрагментів із повісті "Звук павутинки", на прочитання яких піде такий час: "Срібний чоловічок" — до 10 хв., "Сопуха" — 5—6 хв., "Адам" — 8—9 хв., "Ніна" — 6—7 хв., "За павутинкою" — 7 хв., "Все відпливає" — 6 хв. Звичайно, ці числа приблизні, що зумовлюється багатьма факторами, зокрема технікою читання, темпераментом учнів тощо. Текст розрахований на уважного читача, осмислене сприйняття уявних картин, чуттєвий досвід дітей. Їм треба допомогти запам'ятати вигаданий Льонькою світ, відчуті його справжність і привабливу красу, збагнути сенс реальних і придуманих персонажів, не зважаючи на певну примарність художніх картин.

Фрагмент "Срібний чоловічок" (із повісті В. Близнеця "Звук павутинки", що подається скорочено) слід прочитати в класі після належної підготовчої роботи, деталі якої описані вище. Входить до неї і словникова робота. За текстом подається тлумачення окремих важкозрозумілих для дітей слів, однак варто пояснити значення і таких:

ковадло — накувальня в кузні;

вертун — вертлявий;

Сопуха — хатнє страшило, яким лякають дітей;

цибатий — довгошийй;

капшук — мішечок.

Перед прочитанням шестикласниками слід порадити звернути увагу на те, які картини постають в уяві хлопчика, спробувати описати подумки срібного чоловічка й замислитися про підтекст — прихований зміст цього образу.

Для роботи над текстом учитель може використати такі завдання і запитання:

1. Замисліться, чи знайомі вам відчуття й хвилювання хлопчика?
2. Яка картина з твору викликає у вас подібні спогади?
3. Скажіть, які образи і картини уявляються Льоньці?
4. Складіть простий план прочитаного уривка, що допоможе вам запам'ятати його зміст.
5. Стисло за планом перекажіть прочитане.
6. Яким ви бачите срібного чоловічка? Опишіть його.
7. Поясніть прихований зміст (підтекст) цього срібного образу.
8. Чому Льонька згадав про Метелика? Яку істину він збагнув?

Система цих завдань відповідає стадіям художнього сприймання (О. Никифорова) і послідовно спрямовує емоційно-відтворювальну, емоційно-пізнавальну та підсумково-узагальнюючу роботу школярів над твором. Частина завдань учні можуть виконати вдома, залежно від того, скільки з них вони опрацюють на уроці. Буде добра нагода перечитати в домашніх умовах окремі уривки для точнішої відповіді на поставлені в класі запитання.

Завжди знайдуться підлітки, які мали переживання, подібні до Льончиних. Мало хто з них ніколи не пускав "кораблики" весняними струмками, їх так само страхали матері в разі потреби "бабаями", а сільські діти й самі не раз витягали на поверхню роздратованого павука-хрестовика. Робив це й автор статті. На них і має спиратися вчитель під час обговорення прочитаного.

Втім, чуттєві враження шестикласників не повинні заступити собою зміст твору. Важливо відтворити в уяві художні картини з виучуваного твору і з їх допомогою проникнути в сенс вираженого митцем. Спершу, звісно, варто зупинитися на тих образах, що яскравіше відбилися в свідомості учнів. В одних це буде срібний чоловічок, в інших — метелик, у третіх — Вишневі Пушинки. А хтось пригадає, як і в них удома прокапувала стеля й доводилося підставляти різну посудину, щоб ловити краплі води. От тільки глиняну підлогу вже нелегко уявити нинішнім дітям, але за тим, звісно, журитися не варто. Хоча змалювати її в уяві треба. Зробити це може й сам учитель, в якого життєвого досвіду набгато більше, ніж у молодших підлітків.

Ідучи під час роботи над текстом усвідомлюючи події, учні повинні відтворити в уяві ключові образи і картини. Допоможе їм у цьому складання простого, цитатного або мішаного плану прочитаного фрагмента. Вчитель запропонує й свій варіант планування тексту: 1. Химерний чоловічок. 2. Замурзане сонце. 3. "Сонячне кіно!" 4. Вишневі Пушинки. 5. "Бумс!" 6. Метелик. За опорними пунктами плану учні випишуть відповідні речення з тексту (цитатний план), повніше передадуть зміст прочитаного уривка, простежать послідовність художніх картин і замисляться над питанням, яке в них може виникнути з огляду на тенденційність зображеного: "До якої думки підводить автор згадкою про метелика?"

Ключовий образ фрагмента — срібний чоловічок — потребує особливої уваги учнів, не меншої, ніж йому приділив письменник. Учні випишуть із тексту портретні деталі цього химерного образу: срібні підківки, тоненький, як стеблинка, світиться синім вогнем, крильця, легкі й прозорі, як у трав'яного коника, дрібненький, спробують описати зовнішній вигляд срібного чоловічка, напруживши не лише відтворюючу,

а й творчу уяву. Кожен собі уявляє цей образ, але ніхто не повинен оминати в своєму малюнку авторські портретні деталі образу.

На вдачу срібного чоловічка є досить прямі вказівки у тексті: давній знайомий ("давно живе в нашій хаті"), любить музику, моторний і непосидючий, хоробрий і войовничий, словом, він — живий і має жити. Як усе живе на землі! Бо воно — прекрасне. Усвідомити це допомагає й образ метелика — вертуна-насмішника, який не хотів, упирався лізти в коробочку, де й перетворився на попільця. Як прикро було згадувати хлопчику про той випадок! Відчуті це повинні й читачі.

На другому уроці слід спершу нагадати учням про особу письменника, розширити знайомство з ним, розповівши про цікавий випадок з його життя. Наприклад, класний керівник Віті Близнеця Галина Єфремівна Чернявська пригадає: "Вітя очолював редколегію шкільної газети, яку учні любили і завжди з нетерпінням чекали нового номера. Ми готувалися до зустрічі Нового, 1952 року. Я ніби зараз бачу яскраво оформлену новорічну газету, а в ній вірш, який Вітя присвятив учителям Компаніївської школи. Коли ми прочитали його, то не в одній вчительки на очі набігли сльози. Мені теж стало не по собі, бо в учительській раніш тільки й чути було мої слова: "Росте і формується прекрасний учений-математик, я покладаю на нього великі надії". І от маєте — літератор. Віті всі науки давалися легко, кожен з предметників зажди був задоволений його змістовними відповідями, контрольні роботи він писав лише на відмінно, а вчителі української та російської літератур читали його твори не лише перед учнями в класі, а й нам, учителям, в учительській" [4: 14—15].

Для осягнення фрагмента "Сопуха" вчитель може використати таку настанову учням: "Уявіть, якою ви бачите Сопуху з твору й замисліться, для чого до неї звертаються старші? Зверніть увагу, про які дверцята йде мова? Поясніть свої враження". Елементи настанови легко розгорнути в бесіді з учнями про зміст й значення прочитаного уривка:

1. Сопухою лякають малих дітей. Для чого?
2. Завдяки чому хлопчик переборов свій страх? Наведіть приклади з тексту.
3. Про які двері говорить Льонька? Куди вони ведуть?
4. Яку думку стверджує автор останнім рядком уривка? Чи погоджуєтесь ви з ним?

На прикладі прочитаного уривка учні мають збагнути істину: невідоме нерідко лякає, але й вабить незвіданим. Бажання пізнати світ виявляється сильнішим від страху перед ним. Кожна річ, будь-яке явище має свій шлях виявлення, свої "дверцята", відкрити які здатні лише допитливі й наполегливі люди. Учні переконуються — чим більше людина пізнає світ, тим чарівнішим відкривається він перед нею у своїй живій і строкатій красі!

Уривок "Адам" теж доцільно прочитати на цьому уроці: адже його значення полягає в тому, що він переконує: силове втручання людини в таїну природи нерідко несе згубу для всього живого. Допомогти учням усвідомити це зможе і настанова до читання: "Спостережіть, чим захопився хлопчик. Чим його привабив Адам? Якою справою він займався? Замисліться, в чому його трагедія? Зіставте значення двох фрагментів: "Сопуха" й "Адам" і скажіть, чому письменник розташував їх у творі поряд?". На цій орієнтовній основі емоційно-розумових дій природним чином вибудовується бесіда з учнями про зміст і значення прочитаних на уроці уривків:

1. Які картини малює хлопчикова уява? Що в них романтичного?
2. Завдяки чому Адам легко затоваришував із Льонькою?
3. Чим зацікавив і вразив хлопчика новий знайомий?
4. Що стверджує і від чого застерігає письменник?

В уяві хлопчика оживають ніжні й потужні, та однаково прекрасні звуки, що наповнюють навколишній світ, і струмок, що в'ється у садку, ввижається йому річкою, де пропливають старовинні вітрильні кораблі. Образи імен — Адама і Ніни, а також річка-струмок, як і листки-каравели, засвідчують романтичну вдачу Льоньки, його щасливу здатність бачити незвичайне й величне в простому і буденному. Хлопчика тому й привабив дивний незнайомиць — Адам, який на романтичній хвилі звернувся до малого ще й присвоїв йому хвилююче звання капітана третього рангу з таким незвичним ім'ям — Ленд.

Льоньку, чия активна натура не вкладалася у світлий час доби, неабияк зацікавила ідея вчених створити друге сонце. З найкращими намірами над її втіленням працював і молодий фізик Адаменко. Мало хто знає, що для атомного сонця треба було створити хімічні речовини, яких просто немає на землі! Однак і в цьому небезпека: порушуються природні умови існування.

Виявилось, що вчені виконали роботу за диявола, здатного знищити живе на землі. Все те, що так вабило хлопчика! Он і Адам, уражений руйнівним атомом, приїхав до них помирати... Зрозуміло тепер, чому згадка про ім'я "Ад-ддам" вимальовує в уяві козацьку могилу й подає стомлений вечірній голос: догорає свічка. Чи не помітили читачі спільне в словах Адам і атом?

Добре було б устигнути на другому уроці опрацювати обидва фрагменти — "Сопуха" й "Адам". Тоді домашню роботу учнів складе самостійне читання наступного уривка: "Ніна". Належно скерує учнівський пошук передзавдання, яке слід дещо розширити, порівняно з настановою, яка дається зазвичай до завдання, що виконується у класі. Наприклад:

1. Виберіть, який уривок вас більше зацікавив? Чим саме?
2. Визначте, з яких двох частин складається прочитаний фрагмент?
3. Приготуйтеся стисло переказувати їх зміст. Доберіть до них заголовки.
4. Спостережіть, що змінилося на річці? Спробуйте пояснити настрій хлопчика.
5. Замисліться, чому Льонька хотів, щоб приїхала Ніна?
6. Хто вона така? У чому вона впевнює Льоньку, переконує й вас?

Наступний, третій урок добре було б почати з нових біографічних відомостей про письменника та виявлення учнівських вражень від самостійно прочитаного уривка. Учителю повідомить: "Віктор Близнець, великий любитель природи, передавав цю любов своїм дітям. Кожної неділі вся сім'я виїздила за місто, в Ірпін, де тече лагідна річечка, буйно квітнуть луки, росте неподалік чудовий ліс... Це були справжні свята для Олі і Юрка. Може, тому природа в творах Віктора Близнеця така барвиста, жива, пульсуюча, по-дитячому чиста і відверта, що він бачив її не тільки своїми очима, а й очима своїх дітей..." (за Віктором Кавою) [4: 51]. Передає цю любов він і нам у своїй повісті "Звук павутинок", інших творах для дітей. Письменник Борис

Харчук згадує, як любовно Віктор Близнець ставився до природи: "Він торкався рукою стовбурів дерев, погладжував кору, брався за листки й погладжував їх, але жодного так і не зірвав. Він і йшов повільно, тихо, наче боявся порушити лісову тишу" [4:53]. Чи не так і Ніна: "Ані хлюпне, ані бовтне веслом", дбаючи про природний спокій?

Слід поцікавитися, чи всі виконали домашнє завдання й готові до обговорення фрагмента, чи не втратили інтересу до цього незвичайного за своїм образом світом твору. Питання бесіди, що відіграють роль своєрідної орієнтовної основи розумових дій (за Ф. Буслаєвим), мають бути тісно пов'язані з передзавданням, яке учні одержали для домашньої роботи. Наприклад:

1. З яких двох частин складається уривок під назвою "Ніна"?
2. Яку з них легше переказати? Чому?
3. Стисло передайте (усно) зміст кожної частини.
4. Назвіть заголовки, які ви придумали до них.
5. Хто така Ніна? Про що мовлять її жести й міміка?
6. Чому в неї біла тфелька і навіщо вона постукала нею об борт човна?
7. У чому переконує образ Ніни? Що означає її човник?

Робота над текстом має зацікавити учнів насамперед характером пізнавальної діяльності, в якій акцент більше зміщується в бік аналізу образних значень художніх деталей. Відтворивши зміст обох частин уривка, учні зосередяться на своєму сприйнятті жестів і міміки Ніни, образів човника, білої тфельки, яблунь і квітів та реп'яхів...

Із вимог до виразного читання шестикласники вже знають, яку роль у спілкуванні між людьми відіграють жести й міміка. Їх зацікавить завдання розшифрувати рухи й вираз обличчя Ніни й визначити її ставлення до оточуючого світу. Цю роботу учні можуть виконати за групами: одні працюють над жестами, інші — над мімікою персонажа. Виконавцям слід порадити фіксувати свої враження у таблиці з двох колонок, де в першій називати художній прийом, у другій — записувати висновок про його образне значення.

Міміка	Значення виразу обличчя
Великі й здивовані очі	Зачудовано й одверто дивиться на світ
Тінь пробігла по обличчі	Стурбована, коли її не розуміють
Обличчя стемніло	Сахається смерті, загрози живому на землі
Жести	Значення рухів
Ані хлюпне, ані бовтне веслом	Прагне природного спокою
Постукала тфелькою об борт човна, буцімто вибиває пісок	Дбає про природну чистоту
Здригнулася на слова Льоньки про смерть	Сахається смерті, загрози живому на землі
Сказала повагом (мовний жест)	Стверджує непорушний, вічний круговорот життя

Біла тфелька Ніни засвідчує чистоту її помислів і почувань, як і біла стрічка в косах. Тому й вибиває пісок із тфельки, й робить це вона за допомогою човна, який виступає не лише романтичним символом бентежної душі, яка прагне краси й злагоди, а й своєрідним чистилищем цієї душі.

На цьому ж уроці варто розпочати й роботу над наступним фрагментом "За павутинкою". До настанови учням слід ввести такі вказівки: "Визначте, за чим полізли Льонька з Ніною до печери? Поясніть, чому все ж таки йому захотілося до Хіврі? Поміркуйте, якого походження може бути ця назва гори? Замисліться, чому Льонька вирішив у полювати павука. Що означає павутинка?".

На цей раз, зважаючи на значнішу динаміку подій, змальованих у фрагменті, читання може бути й мовчазним, про себе. Тоді домашнім завданням доцільно обрати усні (або письмові) відповіді на питання:

1. Що найбільше вабить героїв твору в навколишньому світі?

2. До яких роздумів приводить образ павутинки?

Як варіант, за своїм вибором учні можуть виконати й інше завдання: описати (усно чи письмово) полювання на павука, проте мають визначити, чому Льонька це робив.

Останній фрагмент — "Все відпливає" — учні прочитають вдома, що значно розширить та урізноманітнить їхню самостійну роботу над твором. Замість настанови до читання цього уривка вчитель порадише шестикласникам розгадати таємний зміст назви фрагмента "Все відпливає" і підготуватися до підсумкової бесіди про твір загалом.

Порівняно тривале опрацювання повісті В. Близнеця "Звук павутинки" вже налаштувало учнів на сприйняття химерних образів та дивовижних картин, тому з кожним новим фрагментом повісті індуктивний характер її пізнання поступається дедуктивному. Оскільки текст твору насичений явними й "реальними" картинами, то доречно порадиши учням зробити малюнки (олівцем чи фарбою) до найбільш виразних частин твору. Подібна співтворчість підлітків із митцем та його героями сприятиме повнішому відтворенню зображеного і водночас гострішому відчуттю вираженого письменником, розвиває образотворчі здібності школярів.

Можна використати й ілюстрацію художника В. Мітченка до повісті "Звук павутинки", на якій зображено Ніну, що пливе у своєму чарівному човнику [4]. Втім, цілком можливе й усне малювання прочитаних картин.

Із розгляду та обговорення учнівських малюнків і розпочнеться останній, четвертий урок його вивчення. Навчально-виховна робота учнів на цьому уроці опрацювання повісті В. Близнеця "Звук павутинки" має підсумковий характер і служить узагальненню знань про зміст і значення твору та вмінь аналітико-синтектичної роботи над його текстом. Формою своєрідного звіту шестикласників про засвоєння прочитаного буде їх власний твір-роздум, до якого вони готувалися, по суті, від початку ознайомлення з митцем та його повістю.

Основними методами і прийомами підсумкової роботи над повістю варто обрати узагальнюючу, синтетичну бесіду та усний, а потім і письмовий твір-роздум учнів за образами і мотивами розглянутого твору. Ця бесіда може включати в себе такі завдання і запитання:

1. Чим незвичний художній зміст повісті В. Близнеця "Звук павутинки"?

2. Які образи з твору вас найбільше вразили? Чим саме?

3. Які з них — срібного чоловічка, Сопухи, Адама чи Ніни — вам особливо близькі?

4. Які художні деталі з тексту увиразнюють його зміст і свідчать про художню майстерність автора? Наведіть приклади.

5. Поясніть образне значення назви фрагмента "Все відпливає". Який тут прямиий і переносний, прихований зміст?

6. Які ознаки повісті ви помітили у прочитаному творі?

7. Що спільного в повістях В. Близнеця "Звук павутинки" та О. Довженка "Зачарована Десна"? Яка з них вам більше до душі?

8. Що відмінного в повістях В. Близнеця "Звук павутинки" та В. Нестайка "Тореадори з Васюківки"?

9. Як ви розумієте назву повісті — "Звук павутинки"?

10. Чи любите ви читати подібні твори? Поясніть своє ставлення до творів з одверто вигаданими образами і картинами.

У підготовчій роботі до твору-роздуму варто використати "Ключик розуміння", який пропонує читачам-учням автор підручника [2: 162]. Цей "Ключик" відіграє для них роль орієнтовної основи емоційно-розумових дій, зосереджує увагу дітей на ключових образах і мотивах повісті, приводить до думок про її підтекст.

На прикладі таких творів, як повість Віктора Семеновича Близнеця "Звук павутинки", вчитель має показати учням красу і силу творчої уяви, перекопати підлітків у вищості творчого начала кожної людини. Подібні твори, розраховані на активну роботу читачької душі, мають елітний характер. Бо не кожному під силу одразу збагнути їхнє значення, й тим престижнішим для особистості є осягнення їхнього змісту.

Література

1. Історія української літератури ХХ століття: підруч. для студ. гуманітарних спеціальностей вищих закл. осв. — У двох кн. Кн. друга / За ред. В.Г. Дончика. — К.: Либідь, 1998. — С. 347—349. — 455 с.

2. Мовчан Р.В. Українська література: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. зал. — К.: Генеза, 2006. — 240 с.

3. Мушкетик Ю. До широких обріїв // Віктор Близнець: вибрані твори. — В двох томах. Т. 1. — К.: Веселка, 1983. — С. 5—11.

4. Як звук павутинки: зб. літ.-критич. ст., нарисів про Віктора Близнеця / Упоряд. Р.М. Близнець; За ред. В.В. Яременка. — К.: Веселка, 1987. — 299 с.

В статье излагается вариант технологизированного изучения эпического произведения в 6-м классе

The technological study variant of the epic story in the 6th form is rendered in the article.